శబ్దసిద్ధిః

సంజ్ఞా, సంధి సిద్ధ్యాత్మకః
ప్రథమో భాగః

శ్రీ శ్రీనివాస సోదరా
శతావధానినా

సికింద్రాబాదు నగరస్థైః
అజంతా పబ్లికేషన్సు
ఇత్యేతైః ప్రకాశితా
విజయతేతరామ్

శా. శ. ౧౮౮౧ భాద్రపద ౧౫
6 అక్టోబరు 1959

గురువరేణ్యులు
గారికి

శబ్దసిద్ధిః

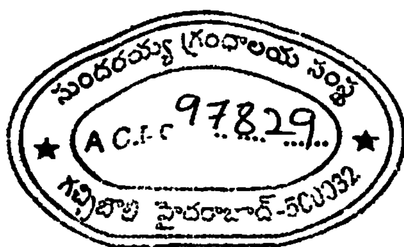
సంజ్ఞా, సంధి సిద్ధ్యాత్మకః
ప్రథమో భాగః

శ్రీ శ్రీనివాససోదరౌ
శతావధానినౌ

సికింద్రాబాదు నగరస్థైః
అజంతా పబ్లికేషన్సు
ఇత్యేతైః ప్రకాశితా
విజయతేతరామ్
శా. శ. ౧౮౮౧ భాద్రపద ౧౫
6 అక్టోబరు 1959

ప్రథమావృత్తిః
శా శ. ౧౮౮౧
క్రీ శ. 1959

అర్ఘరూప్యమ్

అజంతా ప్రింటర్సు
సికింద్రాబాదు

విజ్ఞాపనమ్

తత్ర భవతాం సహృదయానాం సన్నిధౌ కించి ద్విజ్ఞాప్యతే. విదితచరమేవఖలు యత్ పాణిని (క్రీ పూ. 650) కాత్యాయన (క్రీ పూ 350) పతంజలి (క్రీ.పూ. 150) ప్రభృతయః వ్యాకరణశాస్త్ర ప్రవర్తకా అసన్. తై ర్వైదిక లౌకిక పదవిషయం సమస్తం వ్యాకృతమ్. తదనంతరం కేవల లౌకిక పదజాలమేవ వ్యాకుర్వంతః స్వే స్వేకాలే ప్రచలితం నవీనం శబ్దజాల మపి సాధయంతః చంద్ర (క్రీ శ. 450 - 500) పూజ్యపాద (క్రీ శ. 450 - 500) శాకటాయన (క్రీ. శ. 750 - 850) భోజా దయః (క్రీ. శ. 1600 - 1650) పాణిని ప్రతిపాదిత మేవ పంథాన మనుసృత్య తత్ర తత్ర ఆవశ్యకతానుసారేణ సంస్కృత్య చ శబ్దానుశాసనాని వ్యరరచన్ సర్వే ష్వపి తేషు గ్రంథేషు ప్రత్యాహార గ్రహణాదయో బహవః క్లేశాః సుకుమారమతీనాం పరిత్యాణాం పథి వ్యాఘాతాః ప్రత్యవతిష్ఠంతే.

వ్యాకరణ శాస్త్రం సులభీకర్తుం కాశకృత్స్న (క్రీ. పూ. 750-700) శర్వవర్మ (క్రీ శ. 50 - 150) హేమచంద్ర (క్రీ. శ. 1050 - 1100) నరేంద్రాచార్యాదయః (క్రీ. శ. 1200 - 1250) ప్రాచీన ప్రాతిశాఖ్యానాం మార్గ మనుసృత్య. లోకప్రసిద్ధ వర్ణమాలా మేవ గృహీత్వా పారిభాషికాడంబరం విహాయ సుగ్రాహ్యైః సూత్రైః శబ్దానుశాసనాని చక్రుః. మార్గద్వయానుగతాన్ గ్రంథా నాలోడ్య అద్యతనానాం సుకుమారమతీనా మనాయాసేన వ్యాకరణశాస్త్ర మధ్యేతుం సౌకర్యం కల్పయితు కామయో రావయో ర్హార్దికః ప్రయత్నః ఏతచ్ఛబ్దసిద్ధిరూప ముపాగతః.

శబ్దసిద్ధా వస్యాం సంజ్ఞా సిద్ధిః, సంధి సిద్ధిః, కృత్సిద్ధిః, తద్ధిత సిద్ధిః, నామ సిద్ధిః, కారక సిద్ధిః, సమాస సిద్ధిః, క్రియా సిద్ధిః ఇత్యష్టౌ సిద్ధయః వర్తంతే అస్యాః ప్రథమేఽస్మిన్ భాగే సంజ్ఞా సంధి సిద్ధీ స్తః. ద్వితీయే భాగే కృత్తద్ధిత సిద్ధీ, తృతీయే నామసిద్ధిః, చతుర్థే కారక సమాససిద్ధీ, పంచమే క్రియా సిద్ధిశ్చ భవిష్యన్తి. అధునా శబ్ద సిద్ధౌ ప్రథమోభాగః సంజ్ఞా సంధి సిద్ధ్యాత్మకః సమర్ప్యతే శ్రియఃపతేః ప్రసాదాత్ అచిరాదేవ క్రమశః శిష్టా అపి భాగాః సహృదయ కరకమలా నలంక రిష్యంతి.

అస్మిన్ గ్రంథే నచావయోః ప్రతిభా ప్రదర్శితా, నాపి స్వతంత్రతా , కింతు ప్రాచీనాచార్యోక్తం ప్రాయశ స్తేషామేవ వచస్సు ఋజువర్త్మ నాద్యతన సుకుమార మతీనా ముపయోగాయ ప్రతిపాదితమ్ భాషా సరళానుసృతా. గ్రహణ సౌకర్యం మనసి నిధాయ ప్రాయశోఽస్మిన్ ప్రథమే భాగే సంధిర్న కృతా. సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యసౌధ మారురుక్షూణాం యద్యేషా శబ్ద సిద్ధిః కించిదపి సత్త్వం ప్రదాస్యతి తదా ఆవయోః కృషిం సఫలాం మన్యావహే.

జ్ఞానానందమయం దేవం
నిర్మల స్ఫటికాకృతిం
ఆధారం సర్వవిద్యానాం
హయగ్రీవ ముపాస్మహే

ఓం నమః పాణిని కాత్యాయన పతంజలి చంద్ర పూజ్యపాద శాకటాయన భోజాదిభ్యః పాణినీయాగమ ప్రవర్తకేభ్యో మహద్భ్యః.

ఓం నమ ఆపిశలి కాశకృత్స్న శర్వవర్మ హేమచంద్ర నరేంద్రాచార్యాదిభ్యః సరళ వ్యాకరణ శాస్త్రోపకృత సుకుమారమతిభ్యో మహద్భ్యః

శ్రీ లక్ష్మీహయగ్రీవాయ నమః

శబ్దసిద్ధిః

౧. సంజ్ఞా సిద్ధిః

సిద్ధో వర్ణసమామ్నాయః.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఏ ఐ ఓ ఔ (అ)ం (అ)ః ×(క) ౦(ప) క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ.

కాదిషు అకారః ఉచ్చారణార్థః

చతుర్దశ ఆదౌ స్వరాః.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఏ ఐ ఓ ఔ

దశ సమానాః

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ.

తేషాం ద్వౌద్వౌ అన్యోన్యస్య సవర్ణౌ.

అ ఆ   ఋ ౠ

ఇ ఈ   ఌ ౡ

ఉ ఊ

ఋ ఌ వర్ణౌ చ అన్యోన్యస్య సవర్ణౌ.

ఋ ౠ ఌ ౡ

ద్వయోర్ద్వయోః సవర్ణయోః పూర్వః హ్రస్వః; పరః దీర్ఘః.

అ, ఇ, ఉ, ఋ, ఌ – హ్రస్వాః

ఆ, ఈ, ఊ ౠ, ౡ – దీర్ఘాః

స్వరః అవర్ణవర్జః నామీ

ఇ, ఈ, ఉ, ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ, ఏ ఐ

ఓ, ఔ—నామినః

ఏ ఐ ఓ ఔ సంధ్యక్షరాణి.

అ+ఇ=ఏ అ+ఏ=ఐ

అ+ఉ=ఓ అ+ఓ=ఔ

కాదీని వ్యంజనాని.

క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ

ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న

ప ఫ బ భ మ య ర ల వ

శ ష స హ

కాదయః మావసానాః స్పర్శాః

క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ

ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న

ప ఫ బ భ మ

తే వర్గాః పంచ పంచపంచ

క ఖ గ ఘ ఙ—5
చ ఛ జ ఝ ఞ—5
ట ఠ డ ఢ ణ—5 పంచవర్గాః
త థ ద ధ న—5
ప ఫ బ భ మ—5

వర్గాణాం ప్రథమ ద్వితీయాః, శషసా శ్చ అఘోషాః

క ఖ చ ఛ ట ఠ త థ ప ఫ శ ష స

అన్యే ఘోషవంతః.

గ ఘ ఙ జ ఝ ఞ డ ఢ ణ ద ధ న బ భ మ య ర ల వ హ

ఙ ఞ ణ న మాః అనునాసికాః.

య ర ల వాః అంతస్థాః.

శ ష స హాః ఊష్మాణః.

(అ) ం ఇతి అను స్వారః.

(అ) ః ఇతి విసర్జనీయః.

× (క) ఇతి జిహ్వామూలీయః

ఌ (ప) ఇతి ఉపధ్మానీయః

ఏతే అనుస్వారాదయః యోగవాహాః.

యుక్తాః సంబద్ధాః వహన్తీతి యోగవాహాః.

వర్ణగ్రహణే సవర్ణగ్రహణం

అవర్ణః - అ ఆ ఇవర్ణః - ఇ ఈ ఇత్యాది.

కారగ్రహణే తపరకరణే చ తావన్మాత్రం

అకారః, అత్ - అ.

ఇకారః, ఇత్ - ఇ ఇత్యాది

వర్ణోత్పత్తి స్థానాని

కంఠ్యాః - అ, ఆ, క ఖ గ ఘ ఙ, హ, ః

తాలవ్యాః - ఇ ఈ, చ ఛ జ ఝ ఞ, య, శ.

మూర్ధన్యాః - ఋ, ౠ, ట ఠ డ ఢ ణ, ర, ష.

దంత్యాః - ఌ, ౡ, త థ ద ధ న, ల, స.

ఓష్ఠ్యాః - ఉ ఊ, ప ఫ బ భ మ, ఌ (ప)

కంఠతాలవ్యౌ - ఏ, ఐ.

కంఠోష్ఠ్యౌ - ఓ ఔ

దంతోష్ఠ్యః - వ

నాసిక్యః - ం

జిహ్వామూలీయః - × (క)

ఙ ఞ ణ న మానాం నాసికా చ

అప్రయోగీ ఇత్.

కస్మైచి త్ప్రయోజనాయ ఉపదిష్టః కార్యకాలే యః అప్రయోగీ భవతి సః ఇత్సంజ్ఞః యథా మాత్రట్ - పరిమాణే మాత్రట్ ప్రత్యయః భవతి ఊరుః ప్రమాణం అస్య ఊరుమాత్రం ఉదకం మాత్రట్ ప్రత్యయే టకారః ఇత్ సః కార్యకాలే అప్రయోగీ భవతి అస్య ప్రయోజనం తు స్త్రీత్వవివక్షాయాం 'ఈః' విధానం యథా . ఊరుమాత్రీ పరిఖా

ప్రకృతి విభక్త్యోః అర్థోపలబ్ధౌ పదం

రామ+స్=రామః

భూ+తి=భవతి.

ప్రయుజ్యమానైః అప్రయుజ్యమానైర్వా విశేషణైః సహితం ప్రయుజ్యమానం అప్రయుజ్యమానం వా అఖ్యాతం వాక్యం.

సః తత్ర అస్తి

స ఏవ

అస్తి

బాలానాం సుఖబోధాయ । కృతాయాం ఋజువర్త్మనా
శబ్దసిద్ధా వియం సంజ్ఞా । సిద్ధి ర్భవతు సిద్ధయే.

★

శ్రీ లక్ష్మీ హయగ్రీవాయ నమః

౨. సంధి సిద్ధిః

పూర్వోత్తరవర్ణానాం అవ్యవధానేన సంధానం సంధిః.

సా+ఆయాతి=సాయాతి

సంధిః ఏకపదే నిత్యా. వాక్యే తు వక్తు రభిప్రాయ మనుసృత్య భవతి

నే+అనం=నయనం
దండ+అగ్రం=దండాగ్రం } ఏకపదే.
రామః అత్ర అస్తి
రామః అత్రాస్తి.
రామోఽత్రాస్తి.

సంఘటితాన్ వర్ణాన్ అనతిక్రమయన్ విశ్లేషయేత్.

పార్శ్వః=ప్+అ+ర్+శ్+వ్+అ+ః

వ్యంజనం అస్వరం పరం వర్ణం నయేత్.

విద్వాన్+ఏవ=విద్వానేవ

స్వరసంధిః

సమానస్య సవర్ణే పరే సహ దీర్ఘః భవతి.

తవ+అభ్యుదయః=తవ్+(అ+అ)+భ్యుదయః
తవ్+ఆ+భ్యుదయః=తవాభ్యుదయః
మమ+ఆజ్ఞా=మమాజ్ఞా
త్వయా+ఆరాధితః=త్వయారాధితః
రాజా+అస్తి=రాజాస్తి

దధి+ఇదం=దధీదం

శుచి+ఈడితం=శుచీడితం

దండీ+ఈక్షతే=దండీక్షతే

కామీ+ఇచ్ఛతి=కామీచ్ఛతి

మధు+ఉన్నయతి=మధూన్నయతి

గురు+ఊహః=గురూహః

చమూ+ఊర్జితః=చమూర్జితః

వధూ+ఉక్తిః=వధూక్తిః

పితృ+ఋణం=పితౄణం

హోతృ+ఌకారః=హోతౄకారః

గమ్ఌ+ఌకారః=గమ్ౡకారః

ఋఌతి పరే ఋతో లోపో వా

హోతృ+ఋకారః=హోతృకారః

హోతృ+ఌకారః=హోతౢకారః

అవర్ణస్య అసవర్ణైః సమానైః సహ ఏ, ఓ, అర్, అల్ క్రమేణ భవంతి

తస్య+ఇష్టిః=తస్యేష్టిః

తవ+ఈశః=తవేశః

రాజా+ఇష్టః=రాజేష్టః

త్వయా+ఈక్షితా=త్వయేక్షితా

మమ+ఉన్నతిః=మమోన్నతిః

గర్వ+ఊర్జితః=గర్వోర్జితః

దయా+ఉదితా=దయోదితా

మాలా+ఊఢా=మాలోఢా

వ్యాస+ఋషిః=వ్యాసర్షిః

మహా+ఋషిః=మహర్షిః
తస్య+ఋకారేణ=తస్యర్కారేణ
సా+ఋకారేణ=సర్కారేణ
తవ+ఌకారః=తవల్కారః
సా+ఌకారేణ=సల్కారేణ

హలాదీనాం అంత్యస్వరస్య, తదాదేర్వా లోపః క్వచి త్ప్రయోగానురోధేన

హల+ఈషా=హలీషా
లాంగల+ఈషా=లాంగలీషా
మనస్+ఈషా=మనీషా
పతత్+అంజలిః=పతంజలిః
శక+అంధుః=శకంధుః
కర్క+అంధుః=కర్కంధుః
కుల+అటా=కులటా
సీమ+అంతః=సీమంతః (కేశవేశే, అన్యథా - సీమాంతః)
సార+అంగః=సారంగః (వశుపక్షిణో రేవ; అన్యథా-సారాంగః)

ఋణ-ప్ర-వసన-వత్స - వత్సతర - కంబల - దశానాం ఋణే పరే అరో దీర్ఘః

ప్ర+ఋణం=ప్రార్ణం
ఋణ+ఋణం=ఋణార్ణం
వసన+ఋణం=వసనార్ణం
వత్స+ఋణం=వత్సార్ణం
వత్సతర+ఋణం=వత్సతరార్ణం

కంబల + ఋణం = కంబలార్ణం

దశ + ఋణం = దశార్ణం

తృతీయాసమాసే ఋతే పరే అరో దీర్ఘః

సుఖేన ఋతః = సుఖ + ఋతః = సుఖార్తః

దుఃఖేన ఋతః = దుఃఖ + ఋతః = దుఃఖార్తః

అన్యసమాసే తు – పరమ + ఋతః = పరమర్తః.

ఉపసర్గాంతస్య అవర్ణస్య ధాతోః ఋకారే పరే సహ ఆర్ భవతి ; నామధాతోః ఋకారే వా

ప్ర + ఋచ్ఛతి = ప్రార్ఛతి.

నామధాతోః ఋకారే___

ప్ర + ఋషభీయతి = ప్రార్షభీయతి ప్రర్షభీయతి

అవర్ణస్య ఏకారైకారయోః సహ ఐ, ఓకారౌకారయోః సహ ఔ చ భవతః.

మమ + ఏషా = మమైషా

సా + ఏషా = సైషా

మిత్రేణ + ఐక్యం = మిత్రేణైక్యం

బ్రహ్మణా + ఐక్యం = బ్రహ్మణైక్యం

తవ + ఓష్ఠః = తవౌష్ఠః

సా + ఓషధీ = సౌషధీ

తస్య + ఔరసః = తస్యౌరసః

తయా + ఔపమ్యం = తయౌపమ్యం

క్వచిత్ అకారస్య ఈకారోకారాభ్యాం సహ ఐకారౌకారౌ లక్ష్యానురోధాత్.

స్వ+ఈరం=స్వైరం
స్వ+ఈరిణీ=స్వైరిణీ
స్వ+ఈరీ=స్వైరీ
ప్ర+ఊహః=ప్రౌహః
ప్ర+ఊఢః=ప్రౌఢః
ప్ర+ఊఢిః=ప్రౌఢిః
అక్ష+ఊహినీ=అక్షౌహిణీ అక్షౌహిణీ.

పదాంతస్య అవర్ణస్య అనియోగే ఏవే పరే, ఓమి ఆజి చ పరే లోపః.

క్వ+ఏవ=క్వేవ (అత్రేతి న నియోగః)
నియోగే సతి - అత్ర+ఏవ=అత్రైవ
అద్య+ఓం=అద్యోం
శివ+ఆ+ఇహి=శివ+ఏహి
శివేహి

ధాతోః ఏకారౌకారయోః పరయోః ఉపసర్గాంతస్య అకారస్య లోపః. ఏత్యేధత్యోః న. నామధాతోః వా.

ప్ర+ఏలతి=ప్రేలతి
ఉప+ఓషతి=ఉపోషతి
ఏతి . ఉప+ఏతి=ఉపైతి
ఏధతి ..ప్ర+ఏధతే=ప్రైధతే
నామధాతోః - ఉప+ఏలకీయతి=ఉపేలకీయతి
ఉపైలకీయతి.
ప్ర+ఓషధీయతి=ప్రోషధీయతి,
ప్రౌషధీయతి

సమాసే ఓత్వోష్ఠయోః పరయోః అకారస్య లోపః నవా.

బింబ+ఓష్ఠః=బింబోష్ఠః

బింబౌష్ఠః

స్థూల+ఓతుః=స్థూలోతుః

స్థూలౌతుః

అసమాసే తు - తవ+ఓష్ఠః=తవౌష్ఠః

ఇ ఉ ఋ ఌ వర్ణాః అసవర్ణే స్వరేపరే య వ ర లాః భవంతి

దధి+అత్ర=దధ్యత్ర

నదీ+ఏషా=నద్యేషా

మధు+అత్ర=మధ్వత్ర

వధూ+ఆననం=వధ్వాననం

కర్తృ+ఏతత్=కర్త్రేతత్

కౄ+అకారః=క్రాకారః

ఌ+అనుబంధః=లనుబంధః

ౡ+ఆకృతిః=లాకృతిః

పదాంతయోః ఏదోతోః పరః అకారః లోపం ప్రాప్నోతి

తే+అపి=తేఽపి

హరే+అవ=హరేఽవ

గురో+అత్ర=గురోఽత్ర

(లుప్తస్య అకారస్య స్థానే 'ఽ' ఇతి సంజ్ఞా లిఖ్యతే అస్య నామ అవగ్రహః)

స్వరే పరే ఏ అయ్ ఐ ఆయ్, ఓ అవ్ ఔ ఆవ్ భవంతి

తే+ఆగతాః=తయాగతాః

నే+అనం=నయనం (అత్ర ఏకారః న పదాంత్యః అతః

అకారస్య న లోపః)
తస్మై+అవోచత్=తస్మాయవోచత్
వాయో+ఆయాహి=వాయవాయాహి
తౌ+ఆయాతౌ=తావాయాతౌ

అయాదీనాం య వ లోపః పదాంతే న వా లోపే పునః న సంధిః.

తయాగతాః=త ఆగతా
తావాయాతౌ=తా ఆయాతౌ

గోః ఓకారః అవః భవతి స్వరే, న వా. అక్షేంద్రయోః నిత్యం.

గో+అజినం=గవాజినం
గోఽజినం
గో+అక్షః=గవాక్షః
గో+ఇంద్రః=గవేంద్రః

ప్రకృతిభావ సంధిః

ఓదంతాః, అ ఇ ఉ ఆ చ నిపాతాః స్వరేపరే ప్రకృత్యా తిష్ఠంతి.

నో+అత్ర=నో అత్ర
అహో+ఆశ్చర్యం=అహో ఆశ్చర్యం
అథో+ఏవం=అథో ఏవం
అ+అపేహి=అ అపేహి
ఇ+ఇంద్ర=ఇ ఇంద్ర
ఉ+ఉత్తిష్ఠ=ఉ ఉత్తిష్ఠ
ఆ+ఏవంభలు=ఆ ఏవంభలు

ద్వివచనం అనౌ (ఔకారేతర) రూపం స్వరే పరే ప్రకృత్యా తిష్ఠతి.

కవీ+ఏతౌ=కవీ ఏతౌ
మాలే+ఇమే=మాలే ఇమే
గురూ+ఇమౌ=గురూ ఇమౌ

మణీవాదీనాం వా ప్రకృతిభావః.

మణీ+ఇవ=మణీ ఇవ
=మణీవ
దంపతీ+ఇవ=దంపతీ ఇవ
=దంపతీవ

బహువచనం అమీ స్వరే పరే ప్రకృత్యా తిష్ఠతి

అమీ+ఆంగ్లేయాః=అమీ ఆంగ్లేయాః

వర్ణసమామ్నాయే అనుపదిష్టాః ప్లుతాః స్వరే పరే ప్రకృత్యా తిష్ఠంతి న ఇతౌ పరే

దురాహ్వానే గానే రోదనే చ ప్లుతాః లోకతః సిద్ధాః
సుశ్లోక3+ఆగచ్ఛ=సుశ్లోక3 ఆగచ్ఛ

న ఇతౌ—

అహో సుశ్లోక3+ఇతి=అహో సుశ్లోకేతి

పదాంతానాం అవర్ణవర్జానాం సమానానాం అసవర్ణే స్వరే పరే హ్రస్వః ప్రకృతిభావ శ్చ, న వా

చక్రీ+అత్ర=చక్రి అత్ర చక్ర్యత్ర
మధు+ఏతత్=మధు ఏతత్ మధ్వేతత్.
కర్తౄ+ఇదం=కర్తృ ఇదం కర్త్రిదం

సమాసే తు—

మధు+అరిః=మధ్వరిః

పదాంతానాం సమానానాం ఋకారే పరే సమాసేఽపి హ్రస్వః ప్రకృతిభావ శ్చ, న వా

సప్త+ఋషయః=సప్తఋషయః

సప్తర్షయః

మహా+ఋషిః =మహాఋషిః

మహర్షిః

దండీ+ఋషిః =దండిఋషిః

దండ్యృషిః

వధూ+ఋకారః=వధుఋకారః

వధ్వృకారః

హోతృ+ఋకారః=హోతృఋకారః

హోతౄకారః

అపదాంతస్య సమానస్య తు -

ఆ+ఋచ్ఛత్=ఆర్ఛత్

గోః ఓకారస్య అకారే పరే ప్రకృతిభావః నవా

గో+అగ్రం=గో అగ్రం

గోఽగ్రం

గవాగ్రం

వ్యంజన సంధిః

ధుట్ వ్యంజనం అనంతస్థానునాసికం.

క ఖ గ ఘ చ ఛ జ ఝ ట ఠ డ ఢ త థ ద ధ

ప ఫ బ భ శ ష స హ—ధుట్ సంజ్ఞాః

శిట్ ఇతి శాదయః

శ ష స హ—శిట్ సంజ్ఞాః

పదాంతే ఝటాం ప్రథమః (వర్గప్రథమః)*

జలముచ్ - జలముక్

చిత్రలిఖ్ - చిత్రలిక్

స్పష్టవాచ్ - స్పష్టవాక్

అసృజ్ - అసృక్

విశ్వసృజ్ - విశ్వసృట్

సమిధ్ - సమిత్

అనుష్టుభ్ - అనుష్టుప్

సదృశ్ - సదృక్

నశ్ - నక్

దధృష్ - దధృక్

షష్ - షట్

రత్నముష్ - రత్నముట్

స్రంస్ - స్రత్

ధ్వంస్ - ధ్వత్

గోదుహ్ - గోధుక్

ఉపానహ్ - ఉపానత్

మధులిహ్ - మధులిట్

విరామే ఝటాం తృతీయః నవా.

జలముక్ - జలముగ్

విశ్వసృట్ - విశ్వసృడ్

---

*ఏతాని పదాంతకార్యాణి నామసిద్ధౌ పూర్ణతయా వివృణుమః

శాస్త్రవిత్ - శాస్త్రవిద్

అనుష్టుప్ - అనుష్టుబ్

వర్గప్రథమాః పదాంతాః స్వరఘోషవత్సు తృతీయాః భవంతి.

వాక్ + ఇయం = వాగియం

చిత్రలిక్ + జయతి = చిత్రలిగ్జయతి

* అచ్ + అంతః = అజంతః

* ఇచ్ + వత్ = ఇజ్వత్

షట్ + అధ్యాయాః = షడధ్యాయాః

విట్ + గచ్ఛతి = విడ్గచ్ఛతి

తత్ + అస్తి = తదస్తి

సువిత్ + వదతి = సువిద్వదతి

కకుప్ + ఇయం = కకుబియం

అనుష్టుప్ + భణితా = అనుష్టుబ్భణితా

వర్గప్రథమాః పదాంతాః పంచమేపరే పంచమాః, తృతీయాః వా భవంతి.

వాక్ + నియతిః = వాఙ్నియతిః
వాగ్నియతిః

అచ్ + నిత్యతా = అఞ్నిత్యతా
అజ్నిత్యతా

షట్ + నిపుణాః = షణ్నిపుణాః
షడ్నిపుణాః

తత్ + నాస్తి = తన్నాస్తి
తద్నాస్తి

---

* అచ్, ఇచ్, ఏచ్ ఇత్యాది వ్యాకరణసంజ్ఞాస్వేవ పదాంతే చకారో వర్తతే. అన్యత్ర చకారస్య కకారః భవతి.

కకుప్ + మండలం = కకుమ్మండలం

కకుబ్మండలం

ప్రత్యయే పంచమే వర్గప్రథమాః పదాంతాః నిత్యం పంచమాః భవంతి

వాక్ + మయం = వాఙ్మయం

చిత్ + మాత్రం = చిన్మాత్రం

షడో ణో భవతి నే పరే విభక్తౌ, నవతి నగర్యో శ్చ

షట్ + నాం = షణ్ణాం

షట్ + నవతిః = షణ్ణవతిః

షట్ + నగర్యః = షణ్ణగర్యః

అన్యత్ర తు —

షట్ + నయంతి = షణ్నయంతి

షడ్నయంతి

తకారః ల - చ ట వర్గేషు పరరూపం ఆపద్యతే.

తత్ + లక్షితం = తల్లక్షితం

సత్ + చిత్ = సచ్చిత్

సువిత్ + జయతి = సువిజ్జయతి

తత్ + ఝకారేణ = తఝ్ఝకారేణ

తత్ + టీకతే = తట్టీకతే

సుకృత్ + డింభః = సుకృడ్డింభః

తత్ + ణకారేణ = తణ్ణకారేణ

శిద్వర్జితానాం ధుటాం అఘోషే ప్రథమః భవతి

తత్ + ఛద్మ = తచ్ + ఛద్మ = తచ్ఛద్మ

తత్+రకు్కారేణ=తర్+రకు్కారేణ
=తద్రకు్కారేణ

ఝటాం తృతీయః చతుర్థేషు

తత్+ఝంకృతిః=తఝ్+ఝంకృతిః
=తజ్ఝంకృతిః

తత్+ఢౌకతే=తఢ్+ఢౌకతే
తడ్ఢౌకతే

పదాంతః తకారః శే పరే చః భవతి.

ఏతత్+శాసనం=ఏతచ్ శాసనం

వేదవిత్+శుచిః=వేదవిచ్ శుచిః

వర్గప్రథమేభ్యః పదాంతేభ్యః స్వర యవర పరః శకారః ఛః భవతి, న వా.

వాక్+శూరః=వాక్ఛూరః
వాక్శూరః

సుహృత్+శతం=సుహృచ్ఛతం
సుహృచ్శతం

షట్+శ్యామాః=షట్ఛ్యామాః
షట్శ్యామాః

తత్+శ్వేతం=తచ్ఛ్వేతం
తచ్శ్వేతం

అనుష్టుప్+శ్రుతా=అనుష్టుప్ఛ్రుతా
అనుష్టుప్శ్రుతా

లానునాసికపరస్యాపి శకారస్య ఛకారం కేచి దిచ్ఛంతి.

తత్+శ్లక్ష్ణం=తచ్ఛ్లక్ష్ణం
తచ్శ్లక్ష్ణం

ఏతత్ + శ్మశానం = ఏతచ్ఛ్మశానం
ఏతచ్శ్మశానం

వర్గప్రథమేభ్యః హకారః పూర్వచతుర్థః భవతి, న వా

వాక్ + హరతి = వాగ్ఘరతి
వాగ్హరతి
అచ్ + హలః = అజ్ఝలః
అజ్హలః
షట్ + హలాని = షడ్ఢలాని
షడ్హలాని
తత్ + హితం = తద్ధితం
తద్హితం
కకుప్ + హాసః = కకుబ్భాసః
కకుబ్హాసః

పదాంతయోః ఙణయోః కటౌ అంతే భవతః శషసేషు పరేషు, న వా

ప్రాఙ్ + శేతే = ప్రాఙ్క్ శేతే
ప్రాఙ్క్ఛేతే
ప్రాఙ్ శేతే
ప్రాఙ్ + షష్ఠః = ప్రాఙ్క్ షష్ఠః
ప్రాఙ్ షష్ఠః
ప్రాఙ్ + సృజతి = ప్రాఙ్క్ సృజతి
ప్రాఙ్ సృజతి
ప్రవణ్ + శేతే = ప్రవణ్ట్ శేతే
ప్రవణ్ట్ ఛేతే
ప్రవణ్ శేతె

సుగణ్+షష్ఠః=సుగణ్ట్షష్ఠః
సుగణ్షష్ఠః
సుగణ్+సరతి=సుగణ్ట్సరతి
సుగణ్సరతి

పదాంతయోః టనయోః పరతః తః భవతి సే పరే, న వా.

షట్+సన్త=షట్త్సంతః
షట్సంతః
పరన్+సః=పరన్త్సః
పరన్సః

శషసేషు పరేషు వర్గప్రధమః ద్వితీయో భవతి, నవా.

ప్రాఙ్క్శేతే=ప్రాఙ్ఖ్శేతే
సుగణ్ట్షష్ఠః=సుగణ్ఠ్షష్ఠః
పరన్త్సః=పరన్థ్సః
క్షీరం=ఖ్షీరం
వత్సరః=వథ్సరః
అప్సరాః=అఫ్సరాః

హ్రస్వాత్ పరాః ఙణనాః స్వరే పరే ద్విర్భవంతి; క్వచిత్

క్రుఙ్+ఆస్తే=క్రుఙ్ఙాస్తే
సుగణ్+అత్ర=సుగణ్ణత్ర
పచన్+ఆస్తే=పచన్నాస్తే

దీర్ఘాత్తు—

విద్వాన్+ఏవ=విద్వానేవ
ప్రాఙ్+ఏషః=ప్రాఙేషః

క్వచిత్ (వ్యాకరణపారిభాషికేషు పదేషు)—

తిఙ్+అంతః=తిఙంతః, తిఙ్ఙంతః

పదాంతః నకారః చఛయోః పరయోః అనుస్వారపూర్వః శకారః భవతి.

భవాన్+చరతి=భవాంశ్చరతి

భవాన్+ఛాదయతి=భవాంశ్ఛాదయతి

పదాంతః నకారః టఠయోః పరయోః అనుస్వారపూర్వః షకారః భవతి

భవాన్+టీకతే=భవాంష్టీకతే

భవాన్+ఠక్కురః=భవాంష్ఠక్కురః

పదాంతః నకారః తథయోః పరయోః అనుస్వారపూర్వః సకారః భవతి.

తరన్+తారయతి-తరంస్తారయతి

వదన్+థూర్వతి=వదంస్థూర్వతి

నౄనః పదాంతః నకారః పే పరే అనుస్వారపూర్వః సకారః భవతి, న వా

నౄన్+పాహి=నౄంస్పాహి

నౄన్పాహి

ప్రశానః పదాంతః నకారః శత్వాదివికృతిం న ప్రాప్నోతి.

ప్రశాన్+చరతి=ప్రశాన్ చరతి

ప్రశాన్+టీకతే=ప్రశాన్ టీకతే

ప్రశాన్+తరతి=ప్రశాన్ తరతి

పదాంతః నకారః లే పరే సానునాసికః లకారః భవతి, న వా.

భవాన్+లిఖతి=భవాల్ఁలిఖతి

భవాన్ లిఖతి

పదాంతః నకారః జ ఝ ఞ శకారేషు పరేషు ఞకారః భవతి.

శార్ఙ్గిన్+జయ=శార్ఙ్గిఞ్జయ

గచ్ఛన్+ఝంకరోతి=గచ్ఛఞ్ఝంకరోతి

వదన్+ఞకారం=వదఞ్ఞకారం

చరన్+శూరః=చరఞ్శూరః

పదాంతః నకారః శే పరే యదా ఞకారో భవతి తదా తత్పరతః చకారోఽపి వా భవతి

చరన్+శూరః=చరఞ్చ్శూరః

చరఞ్ఛూరః

చరఞ్శూరః

పదాంతః నకారః డఢణేషు పరేషు ణకారో భవతి.

గుంజన్+డయతే=గుంజణ్డయతే

భవాన్+ఢౌకతే=భవాణ్ఢౌకతే

ఉచ్చరన్+ణకారం=ఉచ్చరణ్ణకారం

పదాంతః మకారః వ్యంజనే పరే అనుస్వారో భవతి.

కిమ్+కరోషి=కిం కరోషి

త్వమ్+పఠసి=త్వం పఠసి

అహమ్+జానామి=అహం జానామి

త్వమ్+లునాసి=త్వం లునాసి

ఆవామ్+రమావః=ఆవాం రమావః

సమ్రాట్ సంజ్ఞాయాం నిపాత్యతే.

సమ్+రాట్=సమ్రాట్

పదాంతః మకారః విరామే అనుస్వారో భవతి, న వా

హరిమ్ - హరిం

రామాణామ్ - రామాణాం

పదాంతః మకారః వర్గే పరే తద్వర్గపంచమః వా భవతి.

త్వమ్+కరోషి=త్వఙ్కరోషి

త్వం కరోషి

ధర్మమ్+చర=ధర్మఞ్చర

ధర్మం చర

కథమ్+టలసి=కథణ్టలసి

కథం టలసి

యూయమ్+తరత=యూయన్తరత

యూయం తరత.

పారమ్+పరసి=పారమ్పరసి

పారం పరసి

పదాంతః మకారః య వ లేషు పరేషు సానునాసికా య వ ల వా భవతి.

త్వమ్+యాసి=త్వయ్ँయాసి

త్వం యాసి

అహమ్+వక్ష్యామి=అహవ్ँవక్ష్యామి

అహం వక్ష్యామి

కథమ్+లబ్ధం=కథల్ँలబ్ధం

కథం లబ్ధం

పదాంతః మకారః మనయపలపరే హే పరే మనయవలా వా భవతి అత్ర యవలాః సానునాసికాః.

కిమ్+హ్మలయతి=కిమ్హ్మలయతి
కిం హ్మలయతి

కిమ్+హ్నుతే=కిన్హ్నుతే
కిం హ్నుతే

కిమ్+హ్యః=కియ్హ్యః
కిమ్ హ్యః

కిమ్+హ్వలయసి=కివ్హ్వలయసి
కిం హ్వలయసి

కిమ్+హ్లాదయతే=కివ్హ్లాదయతే
కిం హ్లాదయతే

పుమ్సః శిటి, ఘోషవతి, ఖ్యారూపే చ పరే సంయోగాంతస్య లోపో భవతి

పుమ్స్+శిరః=పుమ్శిరః
పుంశిరః

పుమ్స్+దాసః=పుమ్దాసః
పుందాసః

పుమ్స్+ఖ్యాతిః=పుమ్ఖ్యాతిః
పుంఖ్యాతిః

అఘోషేతు—

పుమ్స్+కోకిలః=పుంస్కోకిలః

పుమ్స్+చలీ=పుంశ్చలీ

హ్రస్వపరః ఛకారః నిత్యం ద్విర్భవతి.

తవ+ఛాయా=తవచ్ఛాయా

అహి+ఛత్రం=అహిచ్ఛత్రం

గురు+ఛాత్రౌ=గురుచ్ఛాత్రౌ

ఆఙ్, మాఙ్భ్యాం పరః ఛకారః నిత్యం ద్విర్భవతి

ఆ+ఛాదయతి=ఆచ్ఛాదయతి

మా+ఛిదత్=మాచ్ఛిదత్

దీర్ఘాత్ పదాంతాత్ ఛకారః ద్విర్భవతి, న వా.

బాలికా+ఛత్రం=బాలికాచ్ఛత్రం

బాలికాఛత్రం

ఇరహవర్జం వ్యంజనం వ్యంజనే పరే, విరామే చ ద్విర్భవతి న వా. రేఫా త్పరం శిడ్వర్జం వ్యంజనం చ ద్విర్భవతి, న వా

దధ్యనయ – దద్ధ్యనయ

త్వక్ – త్వక్క్

అర్కః – అర్క్కః

దీర్ఘా దుత్తరస్య వ్యంజనస్య ద్విర్భావః న భవతి

పాత్రం – గాత్రం – కామ్యం

'అదినీ' శబ్దే పరే ఆక్రోశార్థే పుత్రశబ్దే తకారస్య ద్విర్భావో న భవతి

పుత్రాదినీ త్వమసి పాపే

అనాక్రోశే తు—

పుత్త్రాదినీ వ్యాఘ్రీ

హత, జగ్ధ పరే పుత్రశబ్దే తకారస్య ద్విర్భావో భవతి, నవా.

పుత్రహతీ, పుత్త్రహతీ

పుత్రజగ్ధీ, పుత్త్రజగ్ధీ

సర్వత్ర వ్యంజనస్య ద్విర్భావో న భవతీతి శాకల్యస్య మతం. ఏతదేవ సమీచీనం ప్రతిభాతి

అర్కః దధ్యానయ త్వక్

ధ్వనేః అనుకరణస్య అతః లోపఃస్యాత్ ఇతౌపరే; ఏకాచః న స్యాత్.

పటత్ + ఇతి = పటీతి

ఏకాచః—

శ్రత్ + ఇతి = శ్రదితి

ధ్వనేః అనుకరణస్య ద్విరుక్తౌ ద్వితీయస్య అతః తకారమాత్ర లోపః స్యాత్, న వా.

పటత్పతత్ + ఇతి = పటత్పటేతి

పటత్పటదితి

విసర్జనీయ సంధిః

విరామే రేఫసోః విసర్జనీయః

పునర్ – పునః

ప్రాతర్ – ప్రాతః

రామస్ – రామః

పయస్ – పయః

అహోః+అత్ర=అహోఅత్ర
అహోయత్ర

ఆ భోభ్యాం పరః విసర్జనీయః ఘోషవతి పరే లుప్తః భవతి

పురుషాః+గచ్ఛంతి=పురుషా గచ్ఛంతి
భోః+వద=భో వద
భగోః+వ్రజ=భగో వ్రజ

నామిపరః విసర్జనీయః స్వరఘోషవత్సు రః భవతి.

హరిః+విదద్యాత్=హరి ర్విదధ్యాత్
వటుః+వదతి=వటు ర్వదతి
శిశుః+వేత్తి=శిశు ర్వేత్తి
హరేః+అవతః=హరే రవతః
విష్ణోః+ఏషా=విష్ణో రేషా

రప్రకృతిః విసర్జనీయః రః భవతి స్వరఘోషవత్సు పరేషు.
(రప్రకృతిః - రేఫస్య స్థానే పదాంతభూతః పునర్ - పునః స్వర్ - స్వః ఇత్యాదిషు)

పునః+గచ్ఛతి=పునర్గచ్ఛతి
స్వః+లోకే=స్వర్లోకే
గీః+ఏధతే=గీ రేధతే
పూః+అస్తి=పూ రస్తి

అహ్నః విసర్జనీయః అరేఫే పరే రః భవతి

అహః+గణః=అహర్గణః
అహః+అహః=అహరహః

రేఫే తు —

అహః+రాత్రం=అహోరాత్రం

అహః+రూపం=అహోరూపం

అహః+రథంతరం=అహోరథంతరం

అహరాదీనాం విసర్జనీయః పత్యాదిషు పరేషు రః భవతి; నవా
(అహర్, గీర్ ధూర్ - అహరాదయః. పతిః గణః పుత్రః -
పత్యాదయః)

అహః+పతిః=అహర్పతిః

అహఃపతిః

అహ౼పతిః

గీః+పతిః=గీర్పతిః

గీఃపతిః

గీ౼పతిః

ధూః+పతిః=ధూర్పతిః

ధూఃపతిః

ధూ౼పతిః

అహ్నః విసర్జనీయః స్యాదిభే పరే రః న భవతి.

స్యాదిభే=విభక్తిప్రత్యయసంబంధిని భకారే.

అహః+భ్యాం=అహోభ్యాం

స్యాదిభే ఏవ. అన్యత్ర—

అహః+భవతి=అహర్భవతి

ఏష - స పరః విసర్జనీయః వ్యంజనే పరే లుప్తః భవతి

ఏషః+దాశరథిః=ఏష దాశరథిః

సః+రామః=స రామః

ఏష - స - పర ఏవ అన్యత్ర—
ఏషకః + గచ్ఛతి = ఏషకో గచ్ఛతి
అసః + వదతి = అసో వదతి

సపరే విసర్జనీయలోపేఽపి పాదపూరణే పునః సంధి ర్భవతి
స + ఏష దాశరథిః శ్రీమాన్ = సైష దాశరథిః శ్రీమాన్

పాదపూరణే ఏవ—
సః + ఆత్రేయః = స ఆత్రేయః

రే పరే రః లుప్తో భవతి, తత్పూర్వస్వరస్య చ దీర్ఘః
స్వర్ + రాజ్యం = స్వారాజ్యం
పునర్ + రాత్రిః = పునా రాత్రిః

కస్కాదయః యథాప్రయోగం గ్రాహ్యాః.
కః + కః = కస్కః
భ్రాతుః + పుత్రః = భ్రాతుష్పుత్రః

కస్కః కౌతస్కుతః, భ్రాతుష్పుత్రః శునస్కర్ణః సద్యస్కాలః సద్యస్క్రీః, సాద్యస్క్రః కాంస్కాన్ సర్పిష్కుండికా, ధనుష్కపాలం, బహిష్పూలం, యజుష్పాత్రం అయస్కాండః మేదస్పిండః, వాచస్పతిః బృహస్పతిః తస్కరః భాస్కరః యశస్పాశం, యశస్కల్పం, యశస్కం యశస్కామ్యతి సర్పిష్పాశం సర్పిష్కలం సర్పిష్కం సర్పిష్కామ్యతి నమస్కరోతి - నమః కరోతి, పురస్కరోతి, నిష్ప్రత్యూహం, ఆవిష్కృతం తిరస్కర్తా - తిరః కర్తా ద్విష్కరోతి - ద్విః కరోతి, త్రిష్కరోతి - త్రిః కరోతి చతుష్కరోతి - చతుః కరోతి, చతుష్కపాలం, సర్పిష్కరోతి - సర్పిః

కరోతి ధనుష్కరోతి - ధనుః కరోతి, అయస్కారః, అయస్కామః, అయస్కుండికా అయస్పాత్రం అయస్కుశా, అయస్కర్ణీ, అయస్కాంతః, అథస్పదం శిరస్పదం—అకృతి గణోఽయం.

బాలానాం సుఖబోధాయ కృతాయాం ఋజువర్త్మనా
శబ్దసిద్ధా వియం సంధి సిద్ధి ర్భవతు సిద్ధయే

★

శబ్దసిద్ధిః

శ్రీ శ్రీనివాస సోదర కృతిః

సంజ్ఞా సంధి సిద్ధ్యాత్మకః ప్రథమోభాగః
కృత్తద్ధిత సిద్ధ్యాత్మకః ద్వితీయోభాగః
నామ సిద్ధ్యాత్మకః తృతీయోభాగః
కారకసమాస సిద్ధ్యాత్మకః చతుర్థోభాగః
క్రియా సిద్ధ్యాత్మకః పంచమోభాగః

SABDA SIDDHI PART I

BY

SRI SRINIVASA SODARULU
SATAVADHANULU

AJANTA PUBLICATIONS :: SECUNDERABAD

Fifty Naye Paise